

KRIGET I POLEN.

I slutet af Mars ingick underrättelse till konungen att öfverste Hummerhjelm, under ett ströftåg söder om Kowno, blifvit i grund slagen och själf tillfångatagen af polske fursten Wisniowiecki. Carl XII anbefalldes då en allmän framryckning och sände generalmajor Mörner och Stenbock mot Wilno, dit Wisniowiecki dragit sig undan. Infanteristerna fingo sitta upp på hästarne bakom ryttarne, hvarigenom marschen påskyndades, så att den svenska styrkan fullkomligt öfverraskade Wilno, hvarvid Wisniowiecki endast med nöd lyckades undkomma. Svenska hären koncentrerades i trakten af Kowno och anträdde därifrån marschen söderut på två kolonner, af hvilka den ena under konungens eget befäl följde Niemen utefter, under det att den andra kolonnen, under befäl af general Spens, marscherade i höjd med den förra men några mil längre åt öster. Vid Merez stannade konungens kolonn en vecka, för att på anskaffade pråmar och båtar öfvergå Niemen, fortsatte därpå öfver Leipuny och Sopockinie till den långa byn Dlugowicze, där August II:s och Polens utsände legater äntligen lyckades vinna företräde hos konungen. Deras officiella uppdrag var att protestera mot svenskarnes inträngande i Polen, hvilket land icke förklarats Sverige krig, men hufvudafsikten var, som Carl XII också klart insåg, att vinna ett uppskof, så att August II skulle hinna samla en här nog stark att jaga den svenske inkräktaren ur landet.

Carl XII mottog beskickningen med all den militära ståt som kunde utvecklas, åhörde tålmodigt de långrandiga latinska harangerna och afgaf slutligen sitt svar, som han långt förut varit på det klara med: att han alldeles icke hade för afsikt att föra krig mot Polen, men då denna stat alltjämt hyste August II och dennes sachsiska armé, som mot tro och lofven infallit i Sveriges besittningar, så finge Polen finna sig i att Carl XII uppsökte sin fiende där han verkligen befann sig. Genom att skydda August II gjorde sig Polen medskyldigt i dennes brott mot folkrätten. Ville det däremot hjälpa till med att aflägsna honom från landet och kronan, så skulle Carl XII inställa alla fientligheter och vända sig mot Ryssland, som i själfva verket var en farlig fiende för dem båda. Han erbjöd sig också eventuellt att ingå förbund med Polen mot Ryssland.

På detta Carl XII:s svar kunde naturligtvis August II:s legater icke vidare inlåta sig, hvarföre de i stället sökte efter nya förevändningar för att uppehålla konungens marsch. Men Carl XII korsade deras planer genom att helt enkelt — försvinna. Han begaf sig nämligen i all hemlighet, för att bli beskickningen kvitt, till general Spens' kolonn.

Under första delen af inmarschen i Polen medföljde Södra Skånska regementet icke armén, vare sig det lämnats efter som något själfständigt arriärgarde eller blott för att konvojera det i Wilno och Kowno eröfrade artilleriet till fältarmén. Alltnog först den 27 April slöt regementet, under generalmajor Strombergs befäl, till hären vid Dlugowicze,

medförande en del fältpjäser. Regementet tyckes under marschen hafva inslagit samma väg som konungens kolonn.

Följande dag satte sig hären i rörelse söderut med Warszawa som mål, öfver Tykocin och Poremba, strax norr om Bugfloden, där de båda kolonnerna förenade sig för att sedermera öfvergå floden vid Wyszkwow på en bro, som slogs på trenne dagar. Härpå låg vägen öppen till Warszawa, dit hären anlände den 15 maj. En mindre styrka besatte slottet i själfva Warszawa, medan Drabanterna och Södra Skånska regementet inkvarterades i den på östra Weichselstranden befintliga förstaden Praga, till skydd för högkvarteret som konungen förlagt dit. Den öfriga delen af hären förlades i vidsträckta kvarter på östra Weichselstranden.

Warszawas besättande eller eröfring om man så vill blef knappast annat än ett hugg i luften. Den fientliga armén fanns icke där, och besittningstagandet af hufvudstaden, som i ett annat land antagligen framkallat ett fredsslut, hade här icke något som helst inflytande på händelsernas gång. Carl XII hade säkerligen hoppats att de missnöjda partierna skulle vid svenska härens ankomst resa sig mot August II. Men med den lösa, osammanhängande konsistens som utmärkte polska staten var det ytterst svårt att räkna med något parti. Missnöje fanns visserligen, men det riktade sig nu snarare mot den svenske inkräktaren. Carl XII:s underhandlingar med den inflytelserike kardinalprimas Radziejowski ledde icke heller till några resultat. Svenske konungen ville att en riksdag skulle sammankallas för att afsätta August II, under det att Radziejowski försökte genom diplomatiska konstern uppehålla Carl XII, för att därigenom vinna tid att bearbeta August II för sina egna afsikter. Då Carl XII förstod att polackarne endast afsågo att förhåla tiden, så afbröt han underhandlingarne och upptog ånyo de militära operationerna. Han hade under vistelsen i Warszawa noggrannt förberedt det kommande fälttåget, hade i detalj studerat kartan och med passaren i hand uppmätt afstånd och utsett anmarschvägar och nattkvarter. Genom spioner visste han att Augusts armé befann sig i närheten af Krakow och uppgjorde därför en kombinerad koncentrisk framryckning af de olika svenska stridskrafterna mot denna stad. Order afgick till Nils Gyllenstierna att med pommerska armén marschera genom Brandenburg till Polen, med nyssnämnda stad som mål, dit äfven Maidel skulle rikta sin marsch från Kurland med de från Sverige ankomna förstärkningarne, och dit beordrades Mörner marschera från Wilno öfver Brzesc-litewski och Lublin. Major Gyllenkrook sändes i förväg med ett själfständigt avantgarde af 500 ryttare och 300 man fotfolk, för att uppdrifva och insamla proviant och fourage, och själf bröt konungen upp från Warszawa den 16 Juni¹⁾. Marschen ställdes öfver Tarczyn,

MICHAEL RADZIEJOWSKI,
POLSK KARDINALPRIMAS.

Professor A. Quennerstedts samling.

¹⁾ Af svenska regementen hade konungen med sig Drabanterna, Gardet, Lifregementet, Lifdragonerna, Södra Skånska regementet, Upplands, Västmanlands och Närke—Värmlands regementen. K. A.; L. Hochmuths dagbok.

Lenczeszyce, där Södra Skånska regementet den 18 Juni låg på förpost, vidare öfver Nowemiasto, Drzewica, Gowarczow till Radoszyce, dit hären anlände den 25 Juni. Här ingick den oangenäma underrättelsen att Gyllenstierna, tillfölje försenad ankomst af konungens order, först den 14 Juni satt sig i marsch, en underrättelse som dock något uppvägdes af ett bref från Mörner, hvori denne meddelade att han uppnått Lublin. Under sådana förhållanden beslöt konungen sig för att bryta af från raka vägen mot Krakow och i stället inslå vägen mot Kielce i sydostlig riktning för att därigenom närma sig Mörner, på samma gång som hären lättare kunde finna underhåll i den rikare trakten. Efter några dagars uppehåll därstädes, hvarunder Mörner hann öfvergå Weichsel, fortsatte Carl XII, sedan han dock efter en snabbidrt personligen mönstrat Mörners trupper, söderut i riktning mot byn

HIERONYMUS LUBOMIRSKI,
POLSK FURSTE, FÄLTHERRE.
Professor A. Quennerstedts samling.

Kliszow, dit sachsiska hären framryckt. August II hade här samlat under sitt befäl 15,000 man väl rustade sachsiska trupper och väntade blott att polska kronhären under Lubomirski skulle sluta till för att därefter gripa till offensiven. Carl XII var genom rekognoseringar underkunnig härom, och hans första impuls var också att påskynda marschen för att slå sachsiska hären innan polackarne hunno anlända. Med stor svårighet lyckades generalerna öfvertala Carl att afvakta Mörners ankomst. Svenska hären förstärktes därigenom visserligen med flera tusen man¹⁾, af hvilka dock många voro sjuke eller uttröttade, men polska hären hann också förena sig med August II, så att denne nu kunde uppställa ungefär dubbel styrka mot svenskarnes 12,000 man.

Man väntade därför att August II skulle gå till anfall, men då detta uteblef beslöt Carl XII att själf angripa. Den 9 Juli framryckte svenska hären från trakten af Obice genom skogarne, antagligen i riktning mot Borczyn och Wierzbica, med vänstra flygeln, framför hvilken

skogen var gles och öppen, i full slagordning och den högra formerad på två kolonner. Ungefär i höjd med byn Karsy gjorde hären direktionsförändring åt höger, hvarpå högra flygeln fortsatte rakt västerut för att, efter en ny tät-afbrytning strax söder om Korytnica, uppmarschera med front mot sydväst. Vänstra flygeln framträngde genom skogen med direktion på Borczyn, hvarigenom hela armén ungefär samtidigt hastigt formerades i slagordning med få och enkla rörelser, med front mot sydväst i linien Korytnica—Borczyn. Båda flyglarne bestodo af kavalleri, den högra under konungens eget befäl med Rehnsköld som nästkommenderande. Vänstra flygeln fördes af hertigen af Holstein med general Wellingk som underbefälhafvare och generalmajorerna Alexander Stromberg och Nieroth som träffenchefer. Stromberg hade därför lämnat befålet öfver sitt regemente åt öfverstelöjtnanten J. Ridderschantz. Regimentet stod på vänstra flygelns

¹⁾ Mörners här bestod af Östgöta och Smålands ryttare, Albedyhls dragoner, Dal- och Kalmarregementen, Västerbottens regemente samt två bataljoner tremänningar. K. A.; L. Hochmuths dagbok.

inre sida, antagligen med fem skvadroner under Ridderschantz i första träffen och tre skvadroner under major Riddersköld i andra träffen. Centern som bestod af fotfolk fördes af v. Liewen och Stenbock. ¹⁾)

Under pågående uppmarsch red konungen med sin stab i förväg för att rekognosera och upptäckte då i östlig—västlig riktning gående kärrartade vattendrag, som omöjliggjorde ett frontalanfall eller anfall mot fiendens vänstra flygel. Han såg äfven huru den öfverraskade sachsiska hären ryckte ut ur sitt läger och började ordna sig framför byn Kliszow, ungefär i linien Rembow—Kokot, bakom det breda och synnerligen svåröfverkomliga moraset. Sachsiska artilleriet stod på en dominerande höjd öster om Kliszow. För att vinna en terräng som bättre lämpade sig för anfallet lät Carl XII därför hären göra en hastig flankmarsch i sydostlig riktning, så att slagordningen kom att sträcka sig från Borszyn öfver Wierzbica till landsvägen söder om Gorki. Då konung August upptäckte denna flankrörelse, lät han sachsiska hären likaledes draga sig åt högra flanken, hvarigenom den beröfvades det starka frontskydd som den vid första uppställningen haft af de ofvannämnda morasen. Konung August tog själf befälet öfver centern med v. der Schulenburg under sig; högra flygeln kommenderades af general Fleming och vänstra af fältmarskalken Steinau. Vid byn Kije stod polska kronhären under befäl af Lubomirski.

Genom dessa rörelser blef det påtagligt att svenska vänstra flygeln skulle först komma till strid, hvarföre Carl begaf sig dit och under vägen beordrade Liewen och Stenbock att sända Västmanlands-, Dal- och Värmlands-regementen till vänstra flygeln. Dessa infanteriregementen uppställdes i luckorna mellan rytteriet, för att öka dettas försvarskraft mot den öfverlägsna fienden, på samma gång som flygeln därigenom förlängdes, så att omfattningsförsök försvårades. Det i fantastiska uniformer och glänsande rustningar utstyrda polska rytteriet gjorde nu ett våldsamt anfall men råkade i oordning genom svenska infanteriets eld, och då svenska rytteriet därpå framgick till motanfall, så flydde polackarne efter en kort strid hals öfver hufvud, lifligt förföljda af svenskarne. Då frambröt plötsligt från trakten af Kokot Fleming med sachsiska högra flygelns ryteri och angrep i såväl front som flank Södra Skånska regementet, som enligt hvad vi förut omtalat hade sin plats på inre flygeln. General Wellingk ordnade själf regementet för att möta anfallet; skildringarne af hans manövrer härvidlag äro otydliga, men antagligen hafva första träffens fem skvadroner mött frontalanfallet, under det att andra träffens skvadroner svängt ut åt sidan för att möta fiendens flankanfall. Skåningarne icke blott värjde sig tappert mot öfvermakten utan drefvo efter en rasande strid, som länge böljade fram och åter, sachsarne på flykten tillbaka igenom byn Kokot. Öfverstelöjtnanten Johan Ridderschantz, den tappre krigaren från Carl XI:s dagar, stupade med 14 blesyrer i spetsen för sina skvadroner samtidigt med att hans son, den sextonårige kornetten Ebbe Ridderschantz, eröfrade ett standar från fienden. I centern lyckades svenska infanteriet så småningom taga sig fram öfver morasen framför detsamma och gick därpå till anfall mot sachsarnes infanteri, som det efter skarp strid dref tillbaka, hvarvid en bataljon af sachsiska gardet råkade komma emellan Kalmar regemente och

¹⁾ Högra flygeln första träffen: Drabanter, 1 skv. Lifdragoner, 7 af Lifregementet, 4 af Östgöta ryttare; andra träffen: 1 skv. Lifdragoner, 3 skv. af Lifregementet, 4 af Östgötarne. Centern första träffen: 4 bataljoner af Lifgardet, 2 bat. Upplands reg:te, 2 bat. Värmlands reg:te, 2 bat. Västmanlands reg:te, 2 bat Dal-reg:tet; andra träffen: 2 bat. Västerbottens reg:te, 2 bat. tremänningar och 2 bat. Kalmar reg:te. Vänstra flygeln första träffen: 5 skv. Södra Skåningar, 4 skv. Smålands ryttare, 2 skv. af Lifreg:tet, 1 skv. Lifdragoner; 2 träffen: 3 skv. Södra Skåningar, 4 skv. Smålands ryttare, 1 skv. Lifdragoner.

Skåningarnes tre skvadroner i andra träffen¹⁾, hvilka tvungo sachsarne att sträcka vapen. Samtidigt härmed hade svenska högra flygeln en hård strid att utkämpa. Fältmarskalk Steinau hade vid Rembow gått öfver morasen med hela vänstra flygeln och omfattade med sitt öfverlägsna rytteri den svenska högra flygeln. Men de svenska elittrupper som stodo där, Drabanterna, Lifregementet m. fl., gjorde under af tapperhet och slogo slutligen sachsarne på flykten. Tillfölje den omfattande form sachsarnes anfall haft skingrades desse åt alla håll då de togo till flykten. En del jagade tillbaka och omkommo i morasen, under det andra sökte undkomma i östlig riktning men därvid stötte på tre skvadroner af Skåningarne under general Wellings eget befäl. Det var tydligen de nyss omtalade skvadronerna i andra träffen, hvilka på order af Carl XII voro på väg att understödja högra flygeln och som nu ånyo fingo tillfälle att utmärka sig.²⁾

Efter tappert motstånd blef sachsiska hären slagen på flykten, hvarvid många omkommo i morasen. Carl XII, som fann sina trupper medtagna af den häftiga striden, lät afbryta förföljandet och återsamlade hären, som vid sextiden på aftonen inryckte i det rikt försedda sachsiska lägret, hvilket godtgjorde trupperna för föregående umbäranden. En samtida brefskrifvare³⁾, tillhörande svenska kansliet, skildrar huru han under slaget plågades af sommarvärmen men erinrade sig att hans dräng medhade en flaska brännvin som framtogs. Men grefve Piper och furst Sapieha, som befunno sig i närheten, kommo då fram och drucko ut nästan allt brännvinet, så att ägaren af flaskan först sedermera i det fientliga lägret fick läska sig med fiendens vin och konfekt. Samma brefskrifvare berättar att sachsarne, med kännedom om att svenska rytteriet hade bröstharnesk, voro instruerade att sikta lågt, hvarföre också påfallande många af de blesserade svenska ryttarne voro sårade i benen. Och likaledes hade därigenom förlusten af hästar blifvit mycket betydlig. Svenskarnes förlust i slaget uppgifves till 300 döde; antalet blesserade angifves olika från 500 till 800 man. Jämfördt härmed voro Södra Skånska regementets förluster af döde och sårade anmärkningsvärdt stora. Enligt en i riksarkivet befintlig förlustlista, som dock endast upptager fem skvadroner (första träffen tydligen), voro förlusterna i döde: Öfverstelöjtnant J. Ridderschantz, reg:ts-kvartermästaren E. Ehrenmarck, ryttmästarne Tornerefelt och Orrfelt, löjtnanterna N. Beckman och J. Halfast, en kornett på Masks skvadron, korpralerna A. Grönberg, Anders Spaak, Johan Rosenlund, Magnus Wetterman och två onämnde korpraler samt 73 man; sårade: Ryttmästaren K. Drake och Ph. Ehrenmarck, löjtnant C. G. Tornerefelt samt en löjtnant på Ehrenmarcks skvadron, likaså kornetten A. Bergman på Ehrenmarcks skvadron samt en kornett på Masks skvadron, en kvartermästare på Lifskvadron, tre onämnde korpraler samt 127 man. Således alla sammanräknade 85 döda samt 137 sårade. Förlusten af döde, blesserade eller bortkomne hästar uppgick⁴⁾ till 157 stycken. Regementets ena fältkista förlorades i slaget och den andra blef snart därefter bortsnappad af polska bönder. Massor af persedlar och effekter förlorades dessutom under slaget, och särskildt påfallande är det stora antal bröstharnesk som förkommo. Äfven för osårade ryttare finnes så ofta antecknadt i rullorna att de »mist harnesket», att man knappast kan värja sig för misstanken att

¹⁾ Adlerfeld uppger att det skulle varit Burenskölds skvadroner, men detta är tydligen ett misstag, då dennes regemente Östgötarne stod på högra flygeln och enligt såväl Adlerfeld som Nordberg deltog i denna flygels strid. Enligt slagordningen stod däremot just Ridderskölds skvadroner bredvid Kalmar regemente i andra träffen.

²⁾ Bilaga 1.

³⁾ Riksarkivet.

⁴⁾ Landsarkiv i Lund.

de »förlorades» med afsikt, såsom tunga och obekväma och kanske icke alltid så väl afpassade.

Konung August drog sig efter nederlaget öfver Pinczow söderut mot Krakow där han återsamlade och ordnade sin armé och marscherade därpå, vid underrättelsen om svenskarnes anmarsch, öfver Bochnia österut. Carl XII hade nämligen, med kvarlämnande af de sårade i Pinczow, framryckt öfver Szkalbmierz och därpå öfvergått Weichsel samt följde den lilla floden Rabas västra strand mot Bochnia. Då konung August fått för stort försprång, vände sig nu svenska hären mot Krakow, som intogs genom öfverrumpning d. 31 Juli, utan att ett skott lossades eller ett människolif gick förloradt. Staden erhöll svensk besättning, och de öfriga trupperna förlades i kvarter i stadens omedelbara närhet. Härifrån utsändes Örnstedt, som blifvit öfverstelöjtnant efter Ridderschantz, med ett rekognoseringsdetaschement på 40 man¹⁾. Han påträffade därunder 300 kosacker (d. 2 Augusti), hvilka han lyckades slå på flykten efter åtta timmars strid. Efter några dagars frånvaro återkom han till regementet och blef genast med samma styrka kommanderad som betäckning för fouragörerna. Dessa öfverföllos (d. 7 Augusti) af flera hundra kosacker, men Örnstedt förjagade dem med sin lilla styrka²⁾, så att då konungen som själf uttryckte med piketen kom tillstädes var ingen fiende vidare att se.

Någon tid därefter anlände Gyllenstierna med den pommerska armén,³⁾ utgörande mellan 10- à 12,000 man väl utrustade trupper, så att svenska härens numerär steg till omkring 22,000 man. Operationerna mot konung August blefvo emellertid fördröjda, tillfölje ett benbrott som Carl XII ådragit sig vid ett fall med hästen. Först i början af Oktober var konungen så pass återställd att marschen kunde anträdas, hvarvid han under de första veckorna bars på en bår af särskildt kommanderade gardessoldater. Marschen ställdes mot Sandomierz, längs Weichsels norra strand, under det att sårade, troféer och förnödenheter transporterades på själfva floden i stora båtar eller prämar, s. k. vittiner.

Konung August hade från Bochnia hastat till Sandomierz, där han sammankallade ständerna till riksdag för att förmå dem gå till vapen mot svenskarne. Polackarne sparade därunder icke på stora ord och högljudna protester mot inkräktarna. Men med undantag af anseendandet af en beskickning, som skulle anmoda svenske konungen att utrymma landet och att återlämna eröbrade kanoner m. m. vppåddes icke vare sig enighet eller de resultat August väntat. Han drog sig därför i början af September till Warszawa, där han förgäfvos att få en ny riksdag till stånd och vidtog därpå den ur såväl militärisk som politisk synpunkt oförliga anordningen att dela sin här i tre delar, af hvilka en del förlades till fästningarna i Polen, en andra del marscherade under fältmarskalken Steinau till Pultusk och den tredje delen användes att besätta och plundra de svenskvänliga magnaternas gods, hvarigenom förväringen och oredan i det arma landet nådde sin höjdpunkt.

Svenska härens frammarsch gick emellertid synnerligen långsamt, dels tillfölje konungens invaliditet och dels emedan den var förenadt med stora svårigheter att underhålla en så pass stor armé, som var hänvisad till att uteslutande lifva på landets bekostrand. Marschen företogs därför på bred front, och trupperna förlades ständse i mycket

¹⁾ Karolinska krigares dagböcker, utgivne af A. Quennerstedt, L. Wisocki-Hochmuths dagbok.

²⁾ Bilaga 1.

³⁾ Af svenska regementen Norra Skånska rytteriet, Östgöta infanteri, Södermanlands, Kronobergs, Jönköpings och Skaraborgs regementen.